

ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΛΙΤΟΤΗΤΑ¹

του Γιάννη Μηλιού

1. Η σχέση της οικονομικής κρίσης με τη λιτότητα

1.1. Η λιτότητα ως καπιταλιστική στρατηγική μείωσης του κόστους

Μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 2008 επιβλήθηκαν πολιτικές σκληρής λιτότητας σε πολλές χώρες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού, ιδίως της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) και της Ζώνης του Ευρώ (ΖτΕ). Η λιτότητα επικρίθηκε ως ανορθολογική πολιτική που οξύνει περαιτέρω την οικονομική κρίση, δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο μεταξύ μείωσης της πραγματικής ζήτησης, ύφεσης και υπερχρέωσης. Ωστόσο αυτή η κριτική δεν είναι σε θέση να εξηγήσει για ποιο λόγο ακολουθείται για χρόνια αυτή η «αποτυχημένη» και «ανορθολογική» πολιτική, παρά τις τόσες ενδείξεις της ακαταλληλότητάς της.²

Στην πραγματικότητα, η οικονομική κρίση δεν εκδηλώνεται αποκλειστικά στη μείωση της πραγματικής ζήτησης. Το βασικό της χαρακτηριστικό είναι η μείωση της κερδοφορίας για την τάξη των καπιταλιστών. Η «λιτότητα» αποτελεί μια στρατηγική που αποβλέπει στην αύξηση του ποσοστού κέρδους για το κεφάλαιο.³

Η λιτότητα αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του νεοφιλελευθερισμού. Στην επιφάνεια, λειτουργεί ως στρατηγική για τη μείωση του επιχειρηματικού κόστους: Μειώνει το κόστος εργασίας του ιδιωτικού τομέα, αυξάνει τα κέρδη ανά μονάδα κόστους (εργασίας) και ως εκ τούτου αυξάνει το ποσοστό κέρδους.

---

¹ Επεξεργασμένη μορφή ομιλιών στο London School of Economics στις 30/4/2015 με θέμα “Is Austerity Winning the Argument on Euro-Zone Recovery?” και στο Forum international στις 2-5-2015 στη Λοζάνη με θέμα “Le troisième âge du capitalisme, sa physionomie socio-politique à l’orée du XXIe siècle. En mémoire d’Ernest Mandel (1923-1995)”.

² Για μια κριτική αυτών των προσεγγίσεων, βλ. D. P. Sotiropoulos, J. Milios, S. Lapatsioras, “Addressing the Rationality of ‘Irrational’ European Responses to the Crisis. A Political Economy of the Euro Area and the Need for a Progressive Alternative”, in A. Bitzenis, N. Karagiannis, J. Marangos (eds.), *Europe in Crisis*, London: Palgrave, 2015: 67-76.

³ Ο Μαρξ εξήγησε με μεγάλη σαφήνεια αυτό το θέμα. Ασκεί κριτική στις υποκαταναλωτικές προσεγγίσεις που διαβλέπουν την αιτία των κρίσεων στην έλλειψη πραγματικής ζήτησης και επισημαίνει ότι οι κρίσεις ξεσπούν ακριβώς όταν η αγοραστική δύναμη των εργαζομένων έχει φτάσει σε υψηλό σημείο: «Είναι καθαρή ταυτολογία να λέμε πως οι κρίσεις προέρχονται από έλλειψη κατανάλωσης ικανής να πληρώσει ή καταναλωτών ικανών να πληρώσουν. Το κεφαλαιοκρατικό σύστημα παραγωγής δεν γνωρίζει άλλες μορφές κατανάλωσης παρά την κατανάλωση με πληρωμή εκτός από την κατανάλωση *sub forma pauperis* [την κατανάλωση των απόρων] ή των “κατεργάρηδων”. Όταν μένουν απούλητα εμπορεύματα, δεν σημαίνει άλλο παρά πως δε βρέθηκαν αγοραστές ικανοί να πληρώσουν, δηλαδή καταναλωτές (δεν έχει σημασία αν σε τελευταία ανάλυση τα εμπορεύματα αγοράζονται με σκοπό την παραγωγική ή την ατομική κατανάλωση). Αν όμως, για να δώσουν στην ταυτολογία αυτή μια επίφαση βαθύτερης δικαιολόγησης, μας πουν πως η εργατική τάξη παίρνει ένα πάρα πολύ μικρό μέρος του προϊόντος της και πως επομένως το κακό μπορεί να θεραπευθεί, όταν η εργατική τάξη πάρει μεγαλύτερο μερτικό απ’ αυτό, όταν δηλαδή ο μισθός της αυξηθεί, τότε αρκεί να παρατηρήσουμε μόνο πως κάθε φορά οι κρίσεις προετοιμάζονται ίσα-ίσα από μια περίοδο όπου ανεβαίνει γενικά ο μισθός εργασίας και η εργατική τάξη παίρνει *realiter* (πράγματι) μεγαλύτερη μερίδα από το μέρος εκείνο του χρονιάτικου προϊόντος που προορίζεται για την κατανάλωση. Αντίθετα, η περίοδος αυτή θα έπρεπε από την άποψη αυτών των ιπποτών του υγιούς και απλού λογικού ν’ απομακρύνει την κρίση. Φαίνεται λοιπόν πως η κεφαλαιοκρατική παραγωγή περικλείει όρους ανεξάρτητους από την καλή ή κακή θέληση, που τη σχετική εκείνη ευημερία της εργατικής τάξης την επιτρέπουν μόνο για μια στιγμή, και μάλιστα πάντα μόνο σαν το πουλί της καταιγίδας που μηνάει την κρίση», Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 2ος, Αθήνα 1979: 411. Άρα η κρίση σημαίνει έλλειψη υπεραξίας και όχι έλλειψη ζήτησης.

Συμπληρώνεται από την οικονομία στη χρήση «υλικού κεφαλαίου» (μια ακόμα πολιτική «συρρίκνωσης της ζήτησης») και από θεσμικές αλλαγές που ενισχύουν αφενός την κινητικότητα και τον ανταγωνισμό των κεφαλαίων και αφετέρου την ισχύ των διευθυντών στο εσωτερικό της επιχείρησης και των κατόχων χρηματοπιστωτικών τίτλων στο εσωτερικό της κοινωνίας. Όσον αφορά δε τη δημοσιονομική εξυγίανση, η λιτότητα δίνει προτεραιότητα στις περικοπές των δημοσίων δαπανών. Αυτό επιφέρει συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, δηλαδή μείωση του έμμεσου μισθού των εργαζομένων, με παράλληλη μείωση των φόρων επί του κεφαλαίου, αλλά και σταδιακή εξαφάνιση της όποιας προοδευτικότητας στον φόρο εισοδήματος.

1.2. Η λιτότητα ως ταξική στρατηγική

Τα πράγματα έχουν συνήθως δύο όψεις. Ό,τι αποτελεί κόστος για το κεφάλαιο, συνιστά ανάγκη για τη μεγάλη κοινωνική πλειοψηφία των εργαζομένων, δηλαδή ζήτημα διατήρησης ορισμένου βιοτικού επιπέδου. Αυτό αφορά και το κοινωνικό κράτος, οι υπηρεσίες του οποίου εκτός του ότι αποτελούν κόστος για τους φορολογούμενους συνιστά σημαντική μορφή έμμεσου, «κοινωνικού μισθού».

Αυτό δείχνει ότι η λιτότητα συνιστά θεμελιακά μια ταξική πολιτική. Εξυπηρετεί με αποκλειστικό τρόπο τα συμφέροντα του κεφαλαίου σε βάρος των εργαζομένων, συνταξιούχων, μικροεπιχειρηματιών, ανέργων αλλά και των κοινωνικά αδύναμων ομάδων. Μακροπρόθεσμος στόχος της είναι να διαμορφώσει και να επιβάλει ένα μοντέλο εργασιακών σχέσεων με συρρικνωμένα δικαιώματα και λιγότερες κοινωνικές παροχές για τους εργαζόμενους, με χαμηλότερους και «ευέλικτους» μισθούς και με εκμηδένιση της διαπραγματευτικής δύναμης των μισθωτών απέναντι στους εργοδότες και τις οργανώσεις τους.

Η λιτότητα οδηγεί βεβαίως σε οικονομική ύφεση. Αλλά η ύφεση ασκεί πίεση σε κάθε ιδιώτη επιχειρηματία, τόσο στον καπιταλιστή όσο και στον μικροεπιχειρηματία, στην κατεύθυνση μείωσης όλων των δαπανών του. Ωθείται στο να επιδιώξει την εξαγωγή περισσότερης απόλυτης υπεραξίας, δηλαδή να επιχειρήσει να παγιώσει υψηλά ποσοστά κέρδους μέσα από τη μείωση των μισθών, την εντατικοποίηση της εργασιακής διαδικασίας, την παραβίαση εργασιακών κανονισμών και την καταπάτηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων κλπ.⁴

Στην προοπτική των συμφερόντων του μεγάλου κεφαλαίου, η ύφεση επιτρέπει να τεθεί σε κίνηση μια «διαδικασία δημιουργικής καταστροφής». Πρόκειται για την αναδιανομή του εισοδήματος και της εξουσίας προς όφελος του κεφαλαίου με παράλληλη συγκέντρωση πλούτου. Μικρές και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις, ιδίως

---

⁴ Ο Μαρξ δείχνει ότι η ικανότητα της καπιταλιστικής τάξης να αναδιοργανώνει την παραγωγή, να εκσυγχρονίζει τα μέσα παραγωγής και να εξοικονομεί σταθερό κεφάλαιο (ως τρόπο εξόδου από κρίσεις υπερσυσσώρευσης) δεν συνιστά τεχνική πλευρά της οικονομικής δραστηριότητας. Πρόκειται για το αποτέλεσμα ορισμένου συσχετισμού κοινωνικών δυνάμεων. Η αναδιοργάνωση μιας επιχείρησης σημαίνει, πρωταρχικά, τη μεταβολή μιας σειράς κοινωνικών (ταξικών) σχέσεων και αποβλέπει στην επίταση της εκμετάλλευσης. Αυτή η διαδικασία σημαίνει, αφενός, την αύξηση του βαθμού ελέγχου της παραγωγικής διαδικασίας από την τάξη των καπιταλιστών και, αφετέρου, μέσα από την οποία μπορεί να προκύψει ακόμα και η οικονομία στη χρησιμοποίηση μέσων παραγωγής (σταθερού κεφαλαίου): «Μέσα στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα όλες οι μέθοδοι αύξησης της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης της εργασίας εφαρμόζονται σε βάρος του ατομικού εργάτη: όλα τα μέσα για την ανάπτυξη της παραγωγής μετατρέπονται σε μέσα κυριάρχησης και εκμετάλλευσης του παραγωγού, κολοβώνουν τον εργάτη και τον κάνουν μερικό άνθρωπο, τον υποβιβάζουν σε εξάρτημα της μηχανής [...] Όμως όλες οι μέθοδοι παραγωγής υπεραξίας είναι ταυτόχρονα μέθοδοι συσσώρευσης, και κάθε επέκταση της συσσώρευσης γίνεται αντίτροφα μέσο ανάπτυξης αυτών των μεθόδων. Και το αποτέλεσμα είναι, στο μέτρο που συσσωρεύεται το κεφάλαιο, να χειροτερεύει υποχρεωτικά η κατάσταση του εργάτη, αδιάφορο αν είναι καλή ή κακή η πληρωμή του», Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1: 668.

στο λιανικό εμπόριο, «εκκαθαρίζονται» από τις μεγάλες επιχειρήσεις και από εμπορικά κέντρα.

Αυτή η στρατηγική έχει τη δική της οικονομική και πολιτική λογική, καίτοι αυτό ίσως να μην γίνεται σαφές σε μια επιφανειακή ανάγνωση. Βάση της στρατηγικής αυτής είναι η κατανόηση της κρίσης ως ευκαιρίας για ιστορικής σημασίας μεταβολή του συσχετισμού ταξικών δυνάμεων προς όφελος της καπιταλιστικής εξουσίας. Το σχέδιο αυτό αποβλέπει στο να υποταγούν οι ευρωπαϊκές κοινωνίες στις απαιτήσεις του κεφαλαίου για αυξημένη κερδοφορία αλλά και στην ανενόχλητη λειτουργία των χρηματοπιστωτικών αγορών, με σκοπό να μεταφερθούν τα βάρη και οι συνέπειες της συστημικής καπιταλιστικής κρίσης στους ώμους των εργαζομένων.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο σε μια συγκυρία έντασης των κοινωνικών ανταγωνισμών, όπως η σημερινή, μια κυβέρνηση που επιθυμεί να εκφράσει τα συμφέροντα του κόσμου της εργασίας, δηλαδή της κοινωνικής πλειοψηφίας, δεν πρέπει σε καμιά περίπτωση να ακολουθήσει πολιτικές λιτότητας.

1.3. Λιτότητα και χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο

Ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί μια μορφή άσκησης της καπιταλιστικής εξουσίας, δηλαδή έναν από τους δυνατούς τρόπους οργάνωσης και άσκησης της εξουσίας του κεφαλαίου επί της κοινωνικής πλειοψηφίας. Βασίζεται αφενός στη λιτότητα, όπως προαναφέραμε, και αφετέρου στην απόδοση καθοριστικού ρυθμιστικού ρόλου στις παγκοσμιοποιημένες χρηματοπιστωτικές αγορές. Η χρηματοπιστωτική σφαίρα δεν αποτελεί το βασίλειο της κερδοσκοπίας (άλλωστε η «κερδοσκοπία» είναι ο στόχος όλων των ειδών κεφαλαίου), ούτε λειτουργεί ως καζίνο. Πρόκειται για έναν σημαντικό εποπτικό μηχανισμό.

Στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* ο Καρλ Μαρξ δείχνει σαφώς ότι το συνολικό-κοινωνικό κεφάλαιο προσωποποιείται σε δύο «υποκείμενα»: τον καπιταλιστή του χρήματος και τον ενεργό καπιταλιστή. Στη διάρκεια μιας διαδικασίας δανειοδότησης, ο καπιταλιστής του χρήματος γίνεται αποδέκτης και ιδιοκτήτης ενός χρηματοπιστωτικού τίτλου, δηλαδή μιας γραπτής υπόσχεσης πληρωμής την οποία δίνει ο ενεργός καπιταλιστής, δηλαδή ο διευθυντής της επιχείρησης.

Με τα λόγια του Μαρξ:

«Στο προτσές της αναπαραγωγής ο ενεργός κεφαλαιοκράτης αντιπροσωπεύει απέναντι στους μισθωτούς εργάτες το κεφάλαιο σαν ξένη ιδιοκτησία, ο δε κεφαλαιοκράτης του χρήματος, αντιπροσωπευόμενος από τον ενεργό κεφαλαιοκράτη, συμμετέχει στην εκμετάλλευση της εργασίας».⁵

Σίγουρα υπάρχουν δευτερεύουσες αντιθέσεις μεταξύ των διευθυντών και των μεγάλων επενδυτών χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, αλλά αυτές οι αντιφάσεις είναι περιορισμένης σημασίας εάν συγκριθούν με την ταξική αντίθεση μεταξύ κεφαλαίου και εργατικής τάξης.

Η κάθε επιχείρηση έχει τη διπροσωπία του Ιανού. Αφενός ο μηχανισμός παραγωγής καθαυτός και από την άλλη η χρηματοπιστωτική μορφή ύπαρξής του, δηλαδή οι μετοχές, τα ομόλογα και οι λοιποί τίτλοι της επιχείρησης, που γίνονται αντικείμενα συναλλαγών στις παγκοσμιοποιημένες χρηματοπιστωτικές αγορές.

Η παραγωγή υπεραξίας αποτελεί ένα πολιτικοποιημένο πεδίο σύγκρουσης. Η ακριβής έκβαση αυτής της διαδικασίας δεν είναι ποτέ γνωστή εκ των προτέρων, περιέχει πάντα κάποιους «κινδύνους» για το κεφάλαιο. Οι τεχνικές που αποβλέπουν

---

⁵ Καρλ Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 3ος, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1978: 480.

στη διαχείριση του χρηματοπιστωτικού κινδύνου αναπτύσσονται και εφαρμόζονται στο πλαίσιο λειτουργίας μιας «απορυθμισμένης» αγοράς χρήματος. Στην παρούσα συγκυρία αποβλέπουν στο να αντιμετωπίσουν την αντίσταση της εργατικής τάξης με το να επιβάλλουν και να εδραιώνουν τις πολιτικές συγκεκριμένους κανόνες, που σταθεροποιούν τις πολιτικές λιτότητας.

Οι χρηματοπιστωτικές αγορές δημιουργούν δομές εποπτείας της αποτελεσματικότητας των ατομικών κεφαλαίων, δηλαδή μηχανισμούς ελέγχου της κίνησης του κεφαλαίου. Το αίτημα για αύξηση των κερδών του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου ασκεί πίεση στα ατομικά κεφάλαια (επιχειρήσεις) στην κατεύθυνση εντατικότερης και πιο αποτελεσματικής εκμετάλλευσης της εργασίας, δηλαδή για μεγαλύτερη κερδοφορία. Αυτή η πίεση μεταδίδεται στα κεφάλαια μέσα από πολλά κανάλια επικοινωνίας.

Ας δούμε ένα παράδειγμα. Όταν μια μεγάλη εταιρεία εξαρτάται από τις χρηματοπιστωτικές αγορές που εξασφαλίζουν τη χρηματοδότησή της, κάθε υποψία ανεπαρκούς αξιοποίησης του κεφαλαίου της, αυξάνει το κόστος των δανείων και συνεπώς μειώνει τη διαθεσιμότητα χρήματος και μειώνει τις τιμές των ομολόγων και των διάφορων παραγώγων.

Σε μια τέτοια κατάσταση, οι δυνάμεις της εργασίας που δρουν στο πολιτικοποιημένο περιβάλλον της μεγάλης επιχείρησης τίθενται μπροστά σε ένα δίλημμα: Είτε να αποδεχθούν τις πιέσεις των καπιταλιστών για μεταβολή προς το χειρότερο των όρων εργασίας και αμοιβής, με αποτέλεσμα να χάσουν τμήμα της διαπραγματευτικής τους δύναμης, ή να μην ενδώσουν στις πιέσεις με κίνδυνο να χάσουν την εργασία τους λόγω μαζικών απολύσεων ή και πτώχευσης της επιχείρησης. Πρόκειται για το δίλημμα αποδοχής των «νόμων του κεφαλαίου» ή έκθεσης στον κίνδυνο της εργατικής ανασφάλειας και της υποαπασχόλησης.

Αυτή η πίεση αφορά τις δομές οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας στο σύνολό της. Πράγμα που έχει ως αποτέλεσμα την επίταση του «δεσποτισμού» που ασκούν οι διευθυντές επί των εργαζομένων, αλλά και την «ευελιξία» στην αγορά εργασίας και την αύξηση του ποσοστού ανεργίας. Με άλλη διατύπωση, η «πειθάρχηση στην αγορά» είναι συνώνυμο της «πειθάρχησης» στους όρους του κεφαλαίου.

Αυτή η σύντομη θεωρητική σκιαγράφηση της παρούσας συγκυρίας αποβλέπει στο να κατανοηθεί η διαδικασία παγκοσμιοποίησης και χρηματοπιστωτικοποίησης του κεφαλαίου ως μια πολύπλοκη τεχνολογία διακυβέρνησης, με κύριο σκοπό την ενίσχυση και οργάνωση των καπιταλιστικών σχέσεων εξουσίας. Πρόκειται για μια τεχνολογία της εξουσίας που αναπτύχθηκε από μια σειρά θεσμών, ιστορικών διαδικασιών, αναλύσεων, τεχνικών υπολογισμών, τακτικών και μοντέλων δράσης που επιτρέπει την άσκηση αυτής της ειδικής, καίτοι ιδιαίτερα περίπλοκης λειτουργίας: την αποτελεσματική οργάνωση της καπιταλιστικής εξουσίας μέσα από τη λειτουργία των χρηματοπιστωτικών αγορών.

1.4. Λιτότητα και Ζώνη του Ευρώ

Όπως ήδη σημειώσαμε, το εσωτερικό της επιχείρησης αποτελεί πεδίο έκφρασης αντικρουόμενων συμφερόντων. Όπως σχολίαζε ο Καρλ Μαρξ, αναφερόμενος στο ζήτημα του (ανα)καθορισμού των ορίων της εργάσιμης ημέρας:

«Ο κεφαλαιοκράτης επωφελείται από το δικαίωμά του σαν αγοραστής, όταν προσπαθεί να μεγαλώσει όσο γίνεται την εργάσιμη ημέρα [...] Από την άλλη πλευρά, [...] ο εργάτης επωφελείται από το δικαίωμά του σαν πωλητής όταν προσπαθεί να περιορίσει την

εργάσιμη ημέρα [...]. Επομένως έχουμε εδώ, μια αντινομία, δίκαιο ενάντια σε δίκαιο [...]. Και ανάμεσα σε δύο ίσα δίκαια αποφασίζει η βία».⁶

Αυτό σημαίνει ότι η συνέχιση ή μη της λιτότητας είναι ένα ζήτημα που θα κριθεί από τον κοινωνικό συσχετισμό δυνάμεων, ο οποίος θα κρίνει εάν θα διατηρηθούν και θα επεκταθούν κοινωνικές κατακτήσεις, ή εάν το λεγόμενο ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο θα μείνει στην ιστορία ως ένα κακόγουστο αστείο.

Πέρα από ορισμένα όρια, η υπαγωγή όλων των όψεων της κοινωνικής ζωής στην αχαλίνωτη λειτουργία των αγορών και στην επιταγή μεγιστοποίησης του κέρδους, μπορεί να λειτουργήσει ως «πολιτικός κίνδυνος», αφού αυξάνει τις πιθανότητες για ανεξέλεγκτες κοινωνικές εκρήξεις. Αυτό εξέφραζε ο Φραγκλίνος Ρούζβελτ στην ομιλία του στη Νέα Υόρκη, στις 31/10/1936, αντιπαραθέτοντας το «οργανωμένο χρήμα» με τον «οργανωμένο όχλο», για να προτείνει ακολούθως μια μέση οδό: «Γνωρίζουμε τώρα ότι μια κυβέρνηση του οργανωμένου χρήματος είναι εξίσου επικίνδυνη με μια κυβέρνηση του οργανωμένου όχλου».⁷

Η θεσμική διάρθρωση της Ζώνης του Ευρώ (ΖτΕ) ενισχύει σκόπιμα τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές, δεδομένου ότι η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) δεν λειτουργεί ως δανειστής τελευταίας καταφυγής για τις χώρες-μέλη της (δεν δανείζει άμεσα τα κράτη-μέλη της ΖτΕ). Με τον τρόπο αυτό, τα κράτη-μέλη της εκτίθενται σκόπιμα σε χρηματοπιστωτικό κίνδυνο, ακολουθώντας τον κανόνα ότι οι κρατικές πολιτικές πρέπει πάντα να «αξιολογούνται» από τις αγορές και να έχουν την έγκρισή τους, δηλαδή να εκφράζουν τα συμφέροντα των αγορών. Εάν οι «αγορές» δεν αποδεχθούν ορισμένη πολιτική, αυτή πρέπει να αλλάξει.

Έχοντας πολιτικά συνομολογήσει ότι δεν «επιτρέπεται» να δανείζονται από την ΕΚΤ, τα κράτη-μέλη της ΖτΕ γνώριζαν εξαρχής ότι, σε μια μελλοντική συγκυρία δημοσιονομικής δυσχέρειας, η εξασφάλιση της αναγκαίας ρευστότητας ώστε να αποπληρώνουν τις οφειλές προς τους κατόχους κρατικών ομολόγων τους μπορεί να επιτευχθεί με έναν μόνο τρόπο: Με περικοπή κοινωνικών δαπανών που να βελτιώνει το δημοσιονομικό ισοζύγιο. Και αυτό διότι οι άλλοι τρόποι χρηματοδότησης είναι ο εξωτερικός δανεισμός που μεσοπρόθεσμα επιδεινώνει το πρόβλημα ρευστότητας και η αύξηση της φορολογίας του κεφαλαίου που δεν επιθυμούν και πάντως δεν μπορούν να επιβάλλουν οι περισσότερες αστικές κυβερνήσεις.

Με άλλη διατύπωση, οι κυβερνώσες ελίτ όλων των χωρών της ΖτΕ είχαν αποφασίσει από κοινού και προκαταβολικά να εκμεταλλευτούν τις μελλοντικές κρίσεις ως μέσα για την περαιτέρω ενίσχυση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών.

Στη ΖτΕ ο «πολιτικός κίνδυνος» αμφισβήτησης ή και ανατροπής της νεοφιλελεύθερης πολιτικής θεωρείται ότι ελαχιστοποιείται χάρη στην υιοθέτηση ενός θεσμικού πλαισίου στο οποίο η λιτότητα είναι η μόνη δυνατή λύση για την αντιμετώπιση οικονομικών και χρηματοπιστωτικών ασταθειών.

Στο εθνικό κράτος με την παραδοσιακή του μορφή υπάρχει μια μοναδική δημοσιονομική αρχή που συνδέεται με τη δράση της επίσης μοναδικής κρατικής κεντρικής τράπεζας. Είναι γνωστό ότι αυτό δεν συμβαίνει στη ΖτΕ. Τα κράτη-μέλη εκδίδουν πιστωτικούς τίτλους σε ένα νόμισμα που δεν μπορούν να ελέγξουν με τον αποτελεσματικό και σαφή τρόπο που μια συμβατική κεντρική τράπεζα ελέγχει το αντίστοιχο εθνικό νόμισμα. Με απλά λόγια δεν είναι σε θέση να «τυπώσουν» ευρώ ή οποιοδήποτε άλλο νόμισμα, τουλάχιστον μακροπρόθεσμα.

---

⁶ Το Κεφάλαιο, τ. 1: 246.

⁷ “We know now that Government by organized money is just as dangerous as Government by organized mob.” Franklin D. Roosevelt, “Address at Madison Square Garden”, 31/10/1936 (<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=15219>).

Όταν τα κράτη-μέλη αντιμετωπίζουν προβλήματα ρευστότητας για την πληρωμή των όσων κατέχουν ομόλογά τους, αναγκάζονται να περιορίσουν τις δαπάνες τους για κοινωνικές παροχές, άρα για έμμεσο μισθό των εργαζομένων. Διαφορετικά κινδυνεύουν να βρεθούν σε κατάσταση χρεοστασίου.

Οι κυρίαρχες ελίτ της Ευρώπης αποφάσισαν λοιπόν συλλογικά να δημιουργήσουν κοινό νόμισμα σε ένα θεσμικό πλαίσιο που θα επιτρέπει τη χρησιμοποίηση των κρίσεων ως μέσων για την περαιτέρω νεοφιλελευθεροποίηση της κρατικής διακυβέρνησης. Τα κράτη-μέλη δέχθηκαν να τίθενται διαρκώς μπροστά στο δίλημμα: λιτότητα, περικοπές παροχών και δαπανών και ιδιωτικοποιήσεις, ή κίνδυνος χρεοστασίου. Σε γενικές γραμμές πρόκειται για ισοδύναμες επιλογές αφού στη δεύτερη περίπτωση, τα κράτη-μέλη πρέπει να ζητήσουν ένα «πακέτο διάσωσης», το περιεχόμενο του οποίου είναι ακριβώς η λιτότητα, οι περικοπές και οι ιδιωτικοποιήσεις.

Αυτή η συντηρητική προοπτική θεωρεί ως «ηθικό κίνδυνο» κάθε πολιτική που αποβλέπει στο να προστατεύσει συμφέροντα της εργατικής τάξης, που στηρίζει το κοινωνικό κράτος και οργανώνει την αναπαραγωγή της κοινωνίας πέρα και έξω από τις επιδιώξεις των αγορών. Σε αυτό το πλαίσιο, ο νεοφιλελευθερισμός της Ευρώπης καλείται να ορίσει την ένταση της λιτότητας, με τρόπο που να επιτρέπει μια «άριστη» ισορροπία μεταξύ πολιτικού και ηθικού κινδύνου.

Σε γενικές γραμμές οι δύο αυτοί κίνδυνοι, ο «ηθικός» και ο «πολιτικός», κινούνται σε αντίθετες κατευθύνσεις. Όταν αυξάνεται ο ηθικός κίνδυνος μειώνεται ο πολιτικός και αντιστρόφως. Συνεπώς, η ένταση που δημιουργείται στο σημείο συνάντησής τους επιτρέπει την κατάλληλη εξισορρόπησή τους. Οι «ανεξάρτητες αρχές» βρίσκονται σε απυρόβλητη ζώνη, στην οποία δεν μπορεί να ασκηθεί δημοκρατικός έλεγχος, ιδίως σε ό,τι αφορά τις οικονομικού χαρακτήρα αποφάσεις (σαφές παράδειγμα η «ανεξαρτησία» της ΕΚΤ). Αυτές οι «ανεξάρτητες αρχές» δημιουργούν μηχανισμούς που τους επιτρέπουν να εντοπίσουν το σημείο ισορροπίας των δύο «κινδύνων». Ωστόσο αυτός ο μηχανισμός είναι ατελής και αναποτελεσματικός απέναντι στην ικανότητα των ταξικών ανταγωνισμών να δημιουργούν απρόβλεπτα συμβάντα.

2. Ελλάδα:

Ο ΣΥΡΙΖΑ μπορεί να αμφισβητήσει ουσιαστικά το νεοφιλελευθερισμό;

2.1. Το «χρηματοδοτικό κενό» του δημόσιου τομέα στην Ελλάδα

Πέντε χρόνια ακραίας λιτότητας στην Ελλάδα απονομιμοποίησαν το πολιτικό σύστημα, ιδίως με την κατάρρευση του άλλοτε ισχυρότατου ΠΑΣΟΚ που εξασφάλισε εκλογική υπεροχή και βρέθηκε στην κυβέρνηση για περίπου είκοσι χρόνια την περίοδο μετά το 1981. Οι εθνικές εκλογές του Ιανουαρίου 2015 οδήγησαν, ως γνωστόν, στην επικράτηση του ΣΥΡΙΖΑ με την υποστήριξη του συντηρητικού, αλλά αντιμνημονιακού κόμματος ΑΝΕΛ.

Οι εκλογείς έδωσαν διττή εντολή στο ΣΥΡΙΖΑ. Πρώτον, να θέσει τέλος στις πολιτικές λιτότητας. Δεύτερον, να συνάψει συμφωνία με τους δανειστές της χώρας, την Ευρωπαϊκή Ένωση, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (που τώρα καλούνται «οι θεσμοί»), με σκοπό να υπάρξει χρηματοδότηση του ελληνικού δημόσιου τομέα.

Η ενδιάμεση συμφωνία της 20ής Φεβρουαρίου 2015 προέβλεπε την τετράμηνη παράταση του Μνημονίου που είχε υπογράψει η προηγούμενη κυβέρνηση (“Master Financial Assistance Facility Agreement”) με ορισμένες νέες δεσμεύσεις των δύο πλευρών και την πρόβλεψη ότι στο τέλος της μεταβατικής περιόδου θα υπογραφόταν

νέα συμφωνία που θα περιλάμβανε πλαίσιο δράσης για τα επόμενα 3-4 χρόνια, καθώς και για θεσμικές μεταρρυθμίσεις στο κράτος και στην οικονομία.

Η ανακωχή που αποφασίστηκε με τη συμφωνία αυτή δεν είχε πραγματικά δεσμευτικούς όρους για τους δανειστές του ελληνικού Δημοσίου. Δεδομένου ότι οι «θεσμοί» θα έκριναν μονομερώς εάν η Ελλάδα ανταποκρίνεται στις δεσμεύσεις της, η συμφωνία αποτελούσε για την ελληνική κυβέρνηση βήμα σε ολισθηρό έδαφος. Η οποιαδήποτε απόφαση έπρεπε να τυγχάνει της έγκρισης των «θεσμών» και γι' αυτό το λόγο δεν δόθηκαν στην Ελλάδα δόσεις του δανείου που είχαν συμφωνηθεί στο προηγούμενο Μνημόνιο.

Η συμφωνία της 20ής Φεβρουαρίου δεν αποκλείει τη δυνατότητα να λάβει το ελληνικό κράτος μέτρα ανακούφισης των εργαζόμενων και ενίσχυσης των θεσμών του κοινωνικού κράτους. Ωστόσο το θεμελιώδες σημείο της συμφωνίας είναι το ότι οι «θεσμοί» μπορούν να εξετάζουν και να κρίνουν ποιες μεταρρυθμίσεις δημιουργούν δημοσιονομικά προβλήματα, θέτουν εμπόδια στην οικονομική ανάπτυξη ή παρακωλύουν τη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Αυτή η πρόβλεψη εποπτείας από τους δανειστές αποτέλεσε σημαντικό εμπόδιο στην υλοποίηση του πολιτικού προγράμματος και των κοινωνικών αλλαγών που είχε επεξεργασθεί και υποσχεθεί προεκλογικά ο ΣΥΡΙΖΑ.

2.2. Η προτεραιότητα του εσωτερικού μετώπου

Τα παραπάνω μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι η παρούσα διεθνής κατάσταση χαρακτηρίζεται από την ηγεμονία δυνάμεων που περιορίζουν την ευχέρεια δράσης και απόφασης των εθνικών κυβερνήσεων τόσο στα δημοσιονομικά ζητήματα όσο και σε άλλους τομείς.

Το αποτέλεσμα όμως των συνεχιζόμενων διαπραγματεύσεων δεν θα κριθεί από τις κινήσεις τακτικής που επηρεάζουν τη δημοσιονομική κατάσταση ούτε από το «εξωτερικό μέτωπο». Καθοριστικές θα είναι οι εξελίξεις στο εσωτερικό μέτωπο της Ελλάδας. Η μόνη ριζοσπαστική επιλογή που έχει η κυβέρνηση και ο ΣΥΡΙΖΑ είναι η φυγή προς τα εμπρός, που θα απαλλάξει τους εργαζόμενους από την ασφυκτική πίεση του ευρωπαϊκού νεοφιλελευθερισμού. Αυτή η στρατηγική σημαίνει ότι η κυβέρνηση πρέπει να θέσει στο κέντρο του ενδιαφέροντος και της δράσης της τις προγραμματικές δεσμεύσεις του ΣΥΡΙΖΑ στην κατεύθυνση αναδιανομής εισοδήματος και πολιτικής ισχύος προς όφελος του κόσμου της εργασίας, μέσω ανασύστασης του κοινωνικού κράτους και ουσιαστικοποίησης της δημοκρατίας με λαϊκή συμμετοχή.

Η φυγή προς τα εμπρός περιλαμβάνει μια ριζοσπαστική μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος τόσο σε επίπεδο νομοθεσίας όσο και στο επίπεδο των μηχανισμών ελέγχου της φοροδιαφυγής των επιχειρήσεων. Με τον τρόπο αυτό τα κεφάλαια και τα πλουσιότερα στρώματα θα αναλάβουν το βάρος που τους αναλογεί. Στην ίδια κατεύθυνση θα συμβάλλει η καταπολέμηση των δομών διαφθοράς που έχουν οικοδομήσει οι ελληνικές οικονομικές ελίτ.

Όπως έχει επανειλημμένα επισημανθεί από στελέχη και όργανα του ΣΥΡΙΖΑ, είναι αναγκαίο να διαμορφωθεί και να εκτελεσθεί ένα «Μνημόνιο για το κεφάλαιο», ως βάση μιας κοινωνικής συμμαχίας των υποτελών τάξεων. Η τόσο συχνά επαναλαμβανόμενη σε αριστερούς κύκλους φράση «να πληρώσει το κεφάλαιο» δεν ήταν ποτέ τόσο επίκαιρη όσο είναι την παρούσα στιγμή.

Η εσωτερική δυναμική, οι λαϊκές πρωτοβουλίες και οι κινητοποιήσεις θα ενισχύσουν τη θέση της ελληνικής κυβέρνησης στις διαπραγματεύσεις με τους δανειστές. Το ζήτημα είναι σαφώς πολιτικό. Η νεοφιλελεύθερη παγίδα μπορεί να εξουδετερωθεί μόνον εάν η κυβέρνηση δεχθεί λαϊκές πιέσεις και προκειμένου να μη

διαρρήξει τη σχέση εκπροσώπησης και να παραβεί την εντολή που έλαβε με τις εκλογές, σταματήσει να πληρώνει τις δόσεις του χρέους μέχρις ότου επιτευχθεί οριστική συμφωνία με τους «θεσμούς».

Η ενδεχόμενη αύξηση των επιτοκίων για τα ελληνικά ομόλογα μετά την καθυστέρηση πληρωμής δόσεων θα έχει πολύ μικρή σημασία, δεδομένου ότι η χώρα δεν δανείζεται πλέον στις αγορές. Και η καθυστέρηση της πληρωμής δόσεων δεν θα έχει ως συνέπεια ένα Grexit, ούτε καν ένα αυτόματο χρεοστάσιο. Την 1/5/2015, τρεις από τους μεγαλύτερους οίκους αξιολόγησης, Standard and Poor's, Fitch και DBRS, ανακοίνωσαν ότι δεν θα θεωρήσουν χρεοστάσιο την καθυστέρηση καταβολής δόσεων της Ελλάδας προς το ΔΝΤ ή την ΕΚΤ. Εάν πάντως μια καθυστέρηση πληρωμών προς κάποιον από τους «θεσμούς» θεωρηθεί πιστωτικό γεγονός, το ΔΝΤ θα αποχωρήσει από το πρόγραμμα «διάσωσης» και αυτό θα ανοίξει το δρόμο για την αναδιάρθρωση του κρατικού χρέους.

Η αναγκαία «μεροληψία» του ΣΥΡΙΖΑ υπέρ των λαϊκών συμφερόντων και κατά της ολιγαρχίας εκφράζεται συχνά και με σαφήνεια σε λόγους του Αλέξη Τσίπρα. Στην ομιλία του στο ετήσιο συνέδριο του *The Economist* στην Αθήνα, ο Πρωθυπουργός είπε το Μάιο του 2015:

«Το Μνημόνιο δεν ήταν απλώς ένα οικονομικό λάθος, ένα κακό πρόγραμμα, μια παραδρομή. Το Μνημόνιο ήταν η συνειδητή επιλογή να φορτωθούν τα βάρη της οικονομικής κρίσης που προκλήθηκε από τις ανισορροπίες του χρηματοπιστωτικού συστήματος και επιδεινώθηκε από τις εγγενείς παθογένειες του ελληνικού κράτους και της ελληνικής οικονομίας, να φορτωθούν, λοιπόν, αυτά τα βάρη, στις πλάτες της μισθωτής εργασίας, στις πλάτες των συνταξιούχων, της αυτοαπασχολούμενης μεσαίας τάξης και των μικρών επιχειρηματιών [...]. Οι μόνοι που δεν υπέστησαν ζημιές μέσα σε αυτή την πενταετία της τραγωδίας για την ελληνική κοινωνία και οικονομία ήταν οι Έλληνες πλούσιοι. Αυτοί που έβγαλαν τα χρήματά τους στο εξωτερικό έγκαιρα, αυτοί που συνήθιζαν να φοροδιαφεύγουν και τα χρόνια της ανάπτυξης – και δυστυχώς συνεχίζουν να φοροδιαφεύγουν μέχρι σήμερα».⁸

Αυτή η προοπτική δεν φαίνεται ωστόσο να βρίσκεται στην ατζέντα του Υπουργού Οικονομικών, ο οποίος, ως γνωστό, δήλωσε μετά από τις εκλογές ότι το 70% του Μνημονίου ήταν θετικό για την Ελλάδα. Ο ΣΥΡΙΖΑ όμως δεν έλεγε προεκλογικά ότι υπερασπίζεται το 70% του Μνημονίου και εάν υποθεθεί ότι το έλεγε, πιθανότατα να είχε εξαφανιστεί από τον κοινοβουλευτικό χάρτη.

Με παρόμοιο τρόπο, ο Γ. Βαρουφάκης προσπάθησε να αναδιατυπώσει την πολιτική του ΣΥΡΙΖΑ και τη λαϊκή εντολή που έχει λάβει δηλώνοντας σε συνάντηση Ελλήνων τραπεζιτών στις 22/4/2015:

«Εν έτει 2015, μετά από πέντε χρόνια καταστροφικής ύφεσης όπου όλοι είναι θύματα, σε τελική ανάλυση, ελάχιστοι είναι οι επιτήδριοι που έχουν κερδίσει απ' αυτή την κρίση. Η εποχή στην οποία μια κυβέρνηση της αριστεράς ήταν εξ ορισμού αντίθετη με τον χώρο της επιχειρηματικότητας έχει παρέλθει. Αν φτάσουμε σε ένα σημείο όπου θα αναπτυσσόμαστε, τότε μπορεί να ξανααρχίσουμε να μιλάμε για συγκρουόμενα συμφέροντα εργασίας και κεφαλαίου. Σήμερα είμαστε μαζί».⁹

Το Μνημόνιο θεωρεί ότι η οικονομική ανάπτυξη θα βασιστεί στις εξαγωγές και ότι η οποιαδήποτε αύξηση των μισθών βλάπτει την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής

⁸ <https://left.gr/news/omilia-tsipra-sto-synedrio-toy-economist-stis-2030-apeytheias-metadosi#sthash>. EDPQutYt.dpuf.

⁹ http://tsak-giorgis.blogspot.gr/2015/04/blog-post_770.html. Η έμφαση προστέθηκε.

οικονομίας. Άρα «δεν είμαστε μαζί». Δεν ενδιαφέρει εδώ το ότι αυτή η θεώρηση είναι απολύτως εσφαλμένη. Ενδιαφέρει το ότι την ασπάζονται οι «θεσμοί» και, δυστυχώς και ο τότε Έλληνας Υπουργός Οικονομικών,¹⁰ αλλά και ένα μέρος στελεχών του ΣΥΡΙΖΑ που υιοθετούν κυρίαρχες αντιλήψεις και αντιλαμβάνονται το Μνημόνιο απλώς ως ένα «οικονομικό σφάλμα», με την έννοια ότι οδηγεί στην ύφεση και η ύφεση εμποδίζει την οικονομική ανάπτυξη.

Σε πείσμα όλων αυτών, η πλειοψηφία της κοινωνίας θα είναι πάντα αντίθετη στη συρρίκνωση των μισθών και στην επιβολή της επισφαλούς απασχόλησης, στον εκφυλισμό και στη συρρίκνωση των δημόσιων-κοινοφελών υπηρεσιών, που αυξάνουν το κόστος της εκπαίδευσης και της υγειονομικής περίθαλψης. Ο κόσμος της εργασίας θα αντιλαμβάνεται πάντα την «κρίση της εργασίας» (δηλαδή την ανεργία, την κατάργηση δικαιωμάτων, την επισφαλή και υποαμειβόμενη εργασία, κλπ.) ως μια κοινωνική ασθένεια που πρέπει να αντιμετωπιστεί καθαυτή και άμεσα και όχι να θεωρηθεί ως πρόβλημα που θα επιλυθεί μελλοντικά, μετά από την ανάκαμψη των κερδών.

Οι δυνάμεις της εργασίας σε ένα κοινωνικό σχηματισμό που έχει γνωρίσει ταχύτατη μείωση του ΑΕΠ κατά 25%, έχει δυσθεώρητα ποσοστά ανεργίας και βιώνει τη διαρκή πτωχοποίηση των εργαζομένων με ταυτόχρονη αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων, όπου οι συνθήκες εργασίας γίνονται όλο και δυσμενέστερες, αυτές οι κοινωνικές δυνάμεις που χαρακτηρίζονται παράλληλα από υψηλή πολιτικοποίηση και που συνειδητοποιούν σε μεγάλο βαθμό τις αντιφάσεις και τις ταξικές στρατηγικές, δύσκολα θα ακολουθήσουν τυφλά πολιτικές που ευνοούν το κεφάλαιο.

Το ιστορικό στοίχημα του ΣΥΡΙΖΑ είναι ακριβώς να κατακτήσει την ηγεμονία με το να εκφράσει τα συμφέροντα του κόσμου της εργασίας που αγωνίζεται ενάντια στα καπιταλιστικά συμφέροντα. Δεν υπάρχει χώρος για άσκηση πολιτικής «εν γένει» και για «εθνικά» ιδεολογήματα του τύπου «όλοι μαζί» ενάντια στους ξένους ή «όλοι μαζί» για την Ελλάδα ενάντια στη Γερμανία ή την ΕΕ.

Πρέπει να απαντήσουμε στις προκλήσεις της συγκυρίας χωρίς δισταγμούς και μισόλογα. Η ιστορική εμπειρία δείχνει ότι υπάρχει εναλλακτική λύση απέναντι στη λιτότητα και το νεοφιλελευθερισμό. Το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο πρέπει και μπορεί να επανιδρυθεί, οι κοινωνικές ανάγκες πρέπει να αποκτήσουν προτεραιότητα έναντι του «οργανωμένου χρήματος».

---

10 «Τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα προχώρησε σε πρωτοφανή οικονομική προσαρμογή με στόχο αφενός την βελτίωση των δημοσιονομικών μεγεθών, αφετέρου την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας. [...] Η στροφή προς ένα αναπτυξιακό υπόδειγμα με εξωστρεφή προσανατολισμό, φαίνεται να επιτυγχάνεται το 2013 και το 2014, όπου το Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών κατέγραψε πλεονάσματα ύψους 0,6% και 0,9% του ΑΕΠ αντίστοιχα». Υπουργείο Οικονομικών, Εθνικό Πρόγραμμα Μεταρρυθμίσεων, Απρίλιος 2015: 3 (http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2015/nrp2015_greece_el.pdf).